

Володимир Литвинов, Руслана Множинська

ЛИТВИНОВ Володимир Дмитрович — доктор філософських наук, провідний науковий співробітник Інституту філософії НАН України імені Г.С.Сковороди, відділ Історії української філософії; професор Національного університету Києво-Могилянська академія. Сфера зацікавлень — історія української ранньомодерної філософії.

МНОЖИНСЬКА Руслана Володимирівна — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та культурології Київського національного університету технологій та дизайну. Сфера зацікавлень — релігієзнавство та історія філософії ранньомодерного періоду.

**ПРОБЛЕМА УНІЇ У ТВОРАХ СТАНІСЛАВА
ОРІХОВСЬКОГО (поч. XVI ст.)**

На основі аналізу латиномовних творів відомого українського мислителя Станіслава Оріховського і католицького теолога Яна Сакрана встановлено, що перший стояв на позиціях «універсальної унії», а другий — ратував за інкорпорацію православної церкви до католицької.

Ключові слова: унія, католики, православні, рутенці, Святий дух, чистилище, Папа римський, константинопольський патріарх

Головним досягненням укладеної в липні 1439 року Флорентійської унії було подолання найважливіших догматичних розбіжностей і ухвала унії між західною (католицькою) і східною (православною) церквами на умовах визнання вищості папи, прийняття догм католицького

віровчення із збереженням обрядів східної християнської церкви. Постає надія, що об'єднання церков відбулося всерйоз і надовго. І якщо так не сталося, бо запекла полеміка навколо вже ніби узгоджених питань велася ще протягом більше століття (до Берестейської унії включно), винен був у цьому значною мірою Ян Сакран (Jan Sacranus z Oświęcimia; 1443 — 1527) — професор, ректор Краківської Академії, капелан і сповідник польських королів Яна Олбрахта, Александра і Сигізмунда I Старого, краківський і куявський канонік та королівський дипломатичний агент. Року 1500-го він видрукував невеличкий трактат під назвою «Перелік заблукань рутенського обряду» (*Elucidarium errorum ritus Ruthenici*), якого 1507/1508 року перевидав ще й у скороченому варіанті під назвою «Заблукання найупертіших рутенців» (*Errores Atrocissimorum Ruthenorum*). Це породило надію католикам на повну інкорпорацію православної церкви і стало великим подразником та образою для православних вірників. В полеміку були втягнуті і духовні, і світські можновладці України, Польщі і Литви. Знаковою фігурою серед захисників православ'я став інший католик — Станіслав Оріховський, про якого мова піде далі. А поки що про Яна Сакрана.

Доволі категоричні закиди знаходимо вже на 4-й сторінці його трактату у другому розділі під назвою «Про помилкові статті рутенців. Їх автор нарахував аж сорок. «Насправді, — каже він, — їх багато більше, але називати всі не буду. Відтак: *ст. 1.* Рутенці заперечують, що святий Петро був щирим папою, щирим єпископом Рима і єдиним главою войовничої Церкви; те ж думають і про його спадкоємців — Римських первосвящеників, вважаючи їх рівними з іншими первосвящениками; *ст. 2.* Заперечують, що Римська Церква є главою всіх Церков, їхньою верховною правителькою і наставницею; *ст. 3.* Говорять, що всі, хто кориться Римській Церкві, не суть щирі християни й не врятуються, бо ухилилися від первісної Церкви; одних себе вважають щирими християнами, послідовниками Христа й апостолів і приналежними до числа

тих що врятовуються; самого папу називають еретиком аріанської ересі, а всіх католиків — аріанами й проклинають під час свого богослужіння...» [1, с. IV].

До цього переліку негативів автор включив найважливіші догматичні особливості католицького віровчення, яких не приймають православні (папський примат, вчення про чистилище, «filioque»), і свідчення про характерні для католицького світу обряди, яких не знають православні. А також особливості ритуалу, що відрізняють православних при виконанні спільних для двох конфесій обрядів і таїнств, та різного роду забобони й негожі переконання. Об'єднання Церков, на думку автора, повинне супроводжуватися усуненням цих оман та дуже істотними змінами багатьох сторін традиційного церковного життя православної спільноти шляхом їхнього зближення з характерними для католицького світу порядками.

У наступній частині трактату Ян Сакран розглядає питання, які виявилися в центрі уваги після рішення римської курії: чи має законну силу православне «священство». Як і радники папи Александра VI, Сакран давав негативну відповідь: «Джерелом благодаті для рутенських священників виступає константинопольський патріарший престол, аленаньомусидить якийсь єврей, що одержав право ставити єпископів у султана за гроші, тому він не може наділити священнослужителів «необхідним священством», а обряди, що виконуються такими священнослужителями, не мають законної сили. Не володіючі щирим «священством» представники православного кліру не можуть робити ніяких таїнств» [2, с.VII]. До питання про дієвість таїнств, чинених православними священниками, Сакран звернувся в заключній частині трактату, підійшовши до нього з іншого боку. Таїнства хрещення й причащення в православній Церкві, на його думку, не мають дієвості, бо «хрещення відбувається не по формулі, прийнятої в католицькому світі, а при причасті використовується квасний

хліб. Католицька церква погоджувалася лише «тимчасово» (ad tempus) терпіти таку практику» [3, с.1-4].

До числа інших оман Сакран відносить вірування й думки рутенців, спосіб здійснення ними деяких таїнств та зміст певних церковних правил, постанов та звичаїв, які він розглядає й викладає зі своєї, католицької, точки зору. Рутенці вірують, каже він, що «Дух Святий виходить тільки від одного Отця, а не від Сина, інакше було б два початки» (ст. 36); «немає чистилища, а є тільки два вмістилища для душ — небо й пекло» (ст. 33); «рутенці при недостатчі вина причащають кислим соком з яблук або змішують дві-три краплі вина з теплою водою, так що вино зовсім не відчувається» (ст. 16). Не все, без сумніву, викладене в цих сорока статтях, подається певно й достеменно. З цього приводу російський митрополит Макарій (Булгаков) зауважував: «Одне автор або зрозумів неправильно, або перетлумачив (наприклад, ст. 13.14, 32); інше перебільшив або спотворив (ст. 4, 16, 17, 37); ще інше заснував на помилкових і навіть суперечливих слухах або на окремих випадках, без належної перевірки (ст. 26, 28, 30), але здебільшого свідчення його достовірні й дорогоцінні для нас як показання сучасника, і притім латинянина» [4, с. 92-98].

Починаючи цей твір, Сакран говорить, що зі всіх народів, які носять християнське ім'я, але відокремлених од Римської Церкви, немає жодного, який би був таким непохитним у захисті своєї схизматичної омани, як народ рутенський. Завзяті у своїй схизмі рутенці не довіряють жодній чужій їм істині, не сприймають жодного переконання й завжди суперечать; тікають від учених католиків, бо ненавидять чуже вчення й уникають наставлянь. Визнають тільки самих себе щирими послідовниками апостолів та первісної Церкви й усі анафемування проти них з боку Риму вважають вічним для себе благословенням. Виклавши релігійні омани рутенців і вказавши на їхню неприязність до Римської Церкви, Сакран ніби принагідно додав: «коли рутенці з удаваною смиренністю

й простотою навіть будуть приходити до апостольського престолу, то й тоді не слід відразу їм вірити й нагально приймати, як то вчинили колись папи стосовно відомих спроб митрополитів Мисаїла і Йосипа» [1, с. 4].

У своєму творі Сакран докладно передав розуміння місцевим католицьким духівництвом возз'єднання Церков як повного розчинення православних у традиційних для католицького світу порядках. Разом з тим, хоча Сакран і вихваляв великого князя за його старання привести «схизматів» до лона католицької церкви, по суті його трактат був не чим іншим, як доконечною критикою тих планів церковної унії, які були запропоновані римському престолу з ініціативи й за підтримки цього правителя. Те, що віленський єпископ замовив Сакрану такий твір, а потім подбав про його видання, свідчить про те, що верхівка католицького духівництва у Великому князівстві Литовському за наявної ситуації відверто протиставила себе церковній політиці свого господаря.

Зазначимо також, що позиція місцевого католицького єпископату ніколи повністю не збігалася і з позицією римського престолу. Хоча папа Александр VI, подібно Сакрану, поставив під сумнів істинність православного священства, проте, не збирався жадати від православної сторони повної відмови від її обрядових і інших особливостей. У листі великому князеві Александрові папа Александр VI прямо писав, що, коли «рутенське» православне духівництво прийме найважливіші догмати католицького віровчення (примат папи, «filioque», вчення про чистилище), то йому буде дозволено мати дружин і робити євхаристію на квасному хлібі. Про існування розходжень між позицією папства й позицією місцевої католицької церкви знали й ті, хто стояли за Сакраном. Не випадково цей краківський теолог повторяв у трактаті, що «папа не має влади, щоб схвалити особливий обряд рутенців і священство їхніх кліриків, бо таїнства встановлені Богом» [3, с.1-4]. Цей безпрецедентний у своєму роді випадок показує,

з якою рішучістю вищі ієрархи католицького духовництва у Великому князівстві Литовському мали намір відстоювати свої позиції.

Зладивши нескінченний виказ рутенських ересей, Ян Сакран доповнив їх убивчими характеристиками, що мали виразно показати, як небезпечно, просто згубно входити католикам у хоч які компроміси з такою кучугурою усяких забобонів і протихристиянських упереджень, як Рутенська церква — стовписько всякої збираниці, об'єднаної тільки самою ненавистю до католиків та бажанням усякої їм шкоди, включно до переконання, що хто вб'є католика, дістане за це розгрішення від усіх гріхів! Це був дуже серйозний у тодішніх обставинах, повний значення і погрози акт обвинувачення, з котрим православної ієрархії й усьому суспільству треба було серйозно порахуватись. Бо з такою постановою питання в'язалися дуже реальні наслідки — як то «допущення православної шляхти до урядів, православних міщан до міської управи і подібне» [Див. 5, Кн. 2].

Лише майже через півстоліття (у 1544 році) з'явився перший гострополемічний твір на захист православ'я, спрямований безпосередньо проти Яна Сакрана і його трактатів. Маємо на увазі трактат «Хрещення рутенців» (*Baptismus ruthenorum*), якого написав також католик — відомий оратор, полеміст, історик, публіцист Станіслав Оріховський (1513–1566), що вважав себе «сином рутенського народу польської держави» (*gente Ruthenus, natione Polonus*). [6, с. 362] Він був палким прихильником унії православних з католиками, але на компромісних, рівноправних умовах. Згодом Оріховський написав ще кілька творів у яких відкидає безглузді звинувачення православних Сакраном у відступі від канонів Вселенської церкви. Йдеться, передусім, про «Відступництво Риму» (*Repudium Romae*), «Про целібат» (*De lege coelibatus*) та кілька листів до католицьких зверхників у Польщі й Ватикані. На великому історичному матеріалі, передусім документах,

С.Оріховський доводить, що відступником є католицька церква, а православна твердо дотримується давніх догматів. У своїх трактатах автор виявляє небуденний конфесійний патріотизм, але не католицький, а православний. Це, власне, мабуть, перший полемічний твір в Україні, в якому полеміка з католиками ведеться на високому професійному рівні із застосуванням філологічно-критичного методу при аналізі церковних догматів.

Перший з цих творів — «Хрещення рутенців» з'явився, як уже мовилось, 1544 року, у вигляді листа до примаса польської церкви арцибіскупа Петра Гамрата. В ньому Оріховський нагадує про пекучу справу — поєднання католиків з рутенцями. Доводить, що розходження між обома церквами незначні, а незгода походить від упередженості. Для прикладу вказує на практику перехрещування рутенців при їхньому прилученні до римської церкви: умотивовує правосильність хрещення за рутенським обрядом; закидає Сакранові незнання східного обряду і надмірну неприхильність до нього. Наводить папську буллу, видану у зв'язку з посольством Йосифа 1501 р., і вияснює дійсний порядок прилучення рутенців до римської церкви.

Але Ян Сакран, пише Оріховський, рішуче виступає проти всього, що веде до щирого об'єднання: «Запопадливо нашукавши буцімто похибок, він ультимативне, але безпідставно оголосив, що рутенці з греками мають бути поза церквою. Багато його закидів не стосуються наших звичаїв і їх можна відкинути, а решту можна інтерпретувати м'якше. Як сілезієць, тобто чужинець, Сакран не міг їх певно збагнути. Крім того, будучи невігласом в рутенському письмі, не знаючи греки, хіба міг виснувати щось правдиве з грецьких, або з рутенських книг? — як на мене, то, здається, аж ніяк не міг. Але рутенцям нашкодив цією книжкою. Затим, я ще раз наголошую, що він людина одіозна, багато проти рутенців наговорює, а тому не можу стояти осторонь. Помисли цього чоловіка мені зрозумілі й відворотні. Проте, вони вельми переконливо свідчать на користь рутенців» [7, с. 16].

Полемізуючи з Яном Сакраном письменник, звинувачує його в тому, що він, «будучи чужинцем запопадливо шукає привід до звинувачення рутенців» (*quod homo Silesius et alienigena durius in Ruthenos inquirebat*). Інша справа він — Оріховський: «щирий рутенець, хоч і католик» (*homo ex Ruthenis ortus, Romano tamen ritu*). З рації того факту йому видається, що його свідчення більш достовірні і сам він з приводу тієї „подвійної приналежності» видається більш об'єктивний. Сакранові дістається також з іншого приводу: якщо незнання мови і рутенської літератури для гуманіста ще не велика біда, то набагато гірше не знати давньогрецької мови, якою написано пребагато всяких творів. А ними, на думку письменника, вчений теолог також знехтував. Важливо також, що Оріховський виголошує промову як рутенець-католик і та перспектива, така розстановка позиції переконування, видається головною його стратегічною засадою [7, с. 38, 43].

Проти Сакрана, — зазначає наш мислитель, — говорю заради згоди в церкві. Адже його інвективи необґрунтовані і можуть бути потверджені хіба що непевними чутками, що їх ми знаємо про давніх греків: «Я хочу бути третейським суддею для греків, з якими рутенці поєднані. Однак їм [католикам] здається, що [рутенці] так віддалені від [їхньої] громади благочестивих, що їх слід перехрещувати, незважаючи на формулу, яка виходить від греків: «Якщо ти хрещений, я тебе не перехрещую, але якщо ти не хрещений, я тебе хреститиму». Тут не буду розводитись, чому ця формула не сподобалася [папі] Александрові VI. Бачив, певно, той правдивий намісник Христа, що коли форма хрещення, передана рутенцям греками, юридично не чинна, тоді не тільки рутенці не християни, але й давні атанасійці, і хрисостоми, і Кирили, і Методії, і вся решта Греції так само не були християнами. Тому римський понтифік оголосив, що той указ не римського престолу, а вигадка якогось там Доната»[8, с. 573].

Що ж стосується віросповідання рутенського народу, веде мову далі Оріховський, то років десь 700 тому, за

князя Володимира, впроваджено було католицьку віру з Константинополя. Службу Божу правлено було по-грецькому, а прилюдні жертво-приношення проводились за грецьким обрядом слов'янською мовою. І народ той, раз прийнявши від греків святі обряди, ніколи від них не відступав» [8, с.575–576]. Відтак, звертається він до папи: «Поверни до Церкви рутенців: поєднай зі своїми вірменів, валахів, а також мосхів / московитів. Розширь кордони Церкви: зроби так, щоб завдяки тобі Христос запанував не лише на західних землях, але також на східних, північних і південних; щоб славили його всі народи і молилися на лик його, як пророкував Давид, всі сповідники, на чолі яких бог поставив тебе...» [7, с.22].

Згадує мислитель і Флорентійський собор, на якому папа Євгеній називав прихильників православного обряду братами; наводить приклади з практичного спілкування церков у житті, коли католицького єпископа в Галичині було настановлено людьми грецького обряду і він правив тим розмаїттям, і ніхто не страждав від цього. Тут одностайно було визнавано спільного Христа в Україні і серед поляків, і серед українців». Розбрат почався, на думку Оріховського, коли на місце здорового глузду предків прийшла, на жаль, «почасти недбалість і необізнаність латинників, почасти дала себе знати зухвалість схизматів», і тепер обидві сторони ведуть себе «немов сварливі родичі — більше пихаті, ніж чужі або несхожі». З цього усього мислитель робить висновок: не треба вважати за злочин те, стосовно чого українці й католики мають різні погляди: «хай кожен залишається при свої думці» [9, с.41]. Біполярного патріотизму Оріховський дотримувався все життя.

Згодом полеміка Оріховського з католицькою церквою зосередиться на одному спірному питанні, пов'язаному з целібатом. Його він торкається так чи інакше майже в усіх значних своїх творах, але найбільш послідовно розглядає в окремому трактаті «Про целібат» (*De lege coelibatus*). Це також гострий полемічний твір, де автор доводить усю безглуздість

закону католицької церкви про безшлюбність ксьондзів і його суперечність природному праву. Свою позицію підкріплює тим, що вселенська церква цього не знала, а також відсутністю такого закону у православної церкви. Аргументація автора переконлива й опирається на ґрунтовну історичну джерельну базу. Целібат, наголошує автор, суперечить не тільки вченню Христа, але й закону природи, бо сприяє розпусті: своєї дружини мати не можна, а ходити до чужої не гріх. Саме тому, каже мислитель, целібату й не дотримуються «греки, александрійці, антиохійці, германці і мої рутенці»[8, с. 248].

«Що значать всі церковні вигоди супроти лихих наслідків сього закону, який роз'єднав Захід і Схід?», — питає автор. — Хто боронить целібат, боронить розпусту, говорить він, і на доказ наводить жахливі факти і цифри, назбирані в Римі про розпусту духовенства. Заявляє про свою незламну волю, продиктовану йому самим Богом, утекти від тисячі гріхів, що їх породжує целібат, і одружитися. Кличе всіх духовних, аби йшли за його прикладом. Благає папу справедливо поставитись до сього поклику — пригадати свої гріхи молодості і вернути честь клірові. А соборові радить скасувати цей тяжкий і ганебний закон і дати священству змогу бути людьми, громадянами, жити в чистоті і зберегти свою душу [8, с.247–248]. Що ж до намагань Сакрана переконати, що Східна православна церква відкололася від Вселенської церкви. Оріховський на великому історичному матеріалі доводить протилежне — відступником є католицька церква, а православна твердо дотримується давніх догматів. При цьому Оріховський так будує свій висновок, що навіть за появу Лютера і протестантизму відповідальними робить хиби католицького духовенства і біскупів.

У хвилини гніву Оріховський погрожує Риму і папству перенести свою справу на рішення царгородського патріарха, якому ще Халкедонський собор, мовляв, передав владу над Руссю. Збирається повернутися до рутенської віри: «приступити

до православної церкви, з рідною Руссю підтримувати святе єднання». Свою незгоду з багатьма положеннями католицького віросповідання Оріховський висловлював також у «Посланні до римського папи « та у вже згадуваному листі до єпископа П. Гамрата від 1 березня 1544 року, де також чітко виявив свій православний патріотизм. Погрожуючи папі перейти у грецьку віру, мислитель називав дві найголовніші причини, які викликають відразу у нього та його українського народу до латинського обряду: «перша, — що Бог славиться чужою мовою, а друга, — що священикам у латинців не дозволено одружуватись і вони живуть безчесно» [6, с. 233].

Полеміка між католиками-поляками і католиками-українцями після взаємних звинувачень у відступі від канонів Вселенської християнської церкви (яскраво виявлена у трактатах Сакрана і Оріховського) не завершилася. У 2-й половині XVI ст. суперечка стає набагато масштабнішою. Лави полемістів з обох боків зростають. З'являються видатні постаті православних полемістів серед українців. Боротьба між двома віросповіданнями стає все запеклішою і безкомпромісною, набуваючи щодалі виразнішого національного забарвлення. Досить згадати лише Петра Скаргу, який видав у Вільно 1577 року полемічний твір під назвою «Про єдність Церкви Божої під одним пастирем і про відступ греків від цієї єдності». Автор пристрасно ганив візантійську спадщину рутенців, їхній релігійний етос і православну еклезіологію, нападав навіть на засіб їхнього культурно-релігійного спілкування, самовираження — на рутенську мову. Є бо тільки ті дві мови, грецька і латинська, що на них свята віра поширилася й заціпилася по всьому світу, й поза цими мовами ніхто в ніякій науці не може бути досконалий. [10, 486-501].

Православні з відповіддю не забарилися. Полеміка тривала навіть після укладення Берестейської унії 1596 року. Виросла ціла плеяда нових полемістів в обох таборах. Але не забувалися й першопрохідці: Ян Сакран та Станіслав

Оріховський. Сакрана критикував пізніше, наприклад, М. Смотрицький за те, що «синів славного народу українського в огиду світу подати силкувався» [11, с.327]. А Копистинський у своїй «Палінодії» кілька разів вдячно згадав «старого правдомовця Ляха» [Ст. Оріховського — *авт.*] в приклад і докір новим відступникам від православ'я: його повні поваги відзиви про правдивість православних, про апостольське походження патріарших церков, заміри апелювати до них у своїй справі з Римом» [12, с. 605-608; 13, с.504].

Примітка. В тексті цитованого оригіналу скорочення *ст.* — означає «**стаття**».

Література

1. *Sakran J.* Elucidarius errorum ritus Ruthenici. — Krakow, 1501.
2. *Sakran J.* Errores Atrocissimorum Ruthenorum. — [S.l., 1500].
3. *Флоря Б. Н.* Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье: Сборник / Б.Н.Флоря — М.: Наука, 2007. — 528 с.
4. *Макарий (Булгаков).* История Русской Церкви в 12 томах. — СПб, 1883. — Кн. 5.
5. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси. — Л., 1905. — Т.V.
6. *Литвинов Володимир.* Ренесансний гуманізм в Україні (Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV — початку XVII століття) / В.Литвинов — Київ, Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. — 471 с.
7. *Orzechowski Stanislaw.* Baptismus Ruthenorum. —Cracoviae, Jer. Vietr. 1544.
8. *Оріховський Станіслав.* Твори. Упорядк., перекл. з лат., вступна стаття, примітки Володимира Литвинова. — К.: Дніпро, 2004. — 670 с.
9. *Orichoviana.* Opera inedita et epistulae St. Orzechowski. 1543–1566. — Cracoviae, 1891.
10. *Скарга Петро.* Про єдність Церкви Божої // Памятники полемической литературы Западной Руси. — СПб., 1878–

1903. — Т. II. — с. 486–501.

11. Українські гуманісти епохи Відродження (Антологія): У 2 т. Упоряд., склав примітки та словник імен, назв, термінів В. Литвинов; перекл. з лат. В. Литвинов та ін. — К., 1995. — Т. I.
12. *Копыстенский Захария*. Паллинодия... // Памятники полемической литературы / З.Копыстенский — СПб.: Двор. — 1876. — Кн. 1. — стб. 319–1199.
13. *Грушевський М. С.* Історія української літератури / М.С.Грушевський. — К.: Знання України, 1995. — Т.5. — Кн. 2. — 432 с.

Проблема Унії в произведениях Станислава Ориховского (нач. 16 в.)

На основе анализа латиноязычных произведений известного украинского мыслителя Станислава Ориховского и католического теолога Яна Сакрана установлено, что первый стоял на позициях «универсальной унии», а второй — ратовал за инкорпорацию православной церкви в католическую.

Ключевые слова: уния, католики, православные, рутенці, Святой дух, чистилище, Папа римский, константинопольський патріарх.

Problem of Unii in works of Stanislas Orihovskogo (nach. 16 in.)

In the article there were analyzed Latin works of famous Ukrainian thinker Stanislav Orikhowskyj (Stanisław Orzechowski) and catholic theologian Jan Sakran. There was established that the former supported *universal union*, while the latter argued for incorporation of Orthodox Church to Catholic one.

Keywords: uniya, catholics orthodox, rutentsi, Sainted spirit, purgatory, Dad is Roman, konstantinopolskiy patriarch.

Надійшла до редакції 7.09.2009 р.